

Anna Paluszak-Bronka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Językoznawstwa

ORCID: 0000-0001-6494-8931; e-mail: annapaluszak@poczta.onet.pl

Nazwy metod, narzędzi i urządzeń do połowu ryb w gwarach kujawskich

Abstrakt: Przedmiotem badań są notowane w gwarach kujawskich nazwy metod, narzędzi i urządzeń wraz z ich częściami składowymi służącymi do połowu ryb. Materiał badawczy pochodzi ze *Słownika gwary i kultury Kujaw*, słowniczka gwary ślesieńskiej Witolda Prackiego oraz opracowań etnograficznych. Celem analizy jest opis znaczeń i motywacji słowotwórczych wspomnianych nazw. Ich przegląd pokazuje, że dominują określenia rodzime, charakteryzujące się obecnością wielu form dawnych. Niektóre z nich mają proveniencję gwarową. Wśród nazw dominują nazwy narzędzi czerpakowatych i sieci skrzelowych.

Słowa kluczowe: gwary kujawskie, słownictwo, rybołówstwo.

Abstract: Names of methods, tools and devices for catching fish in Kuyavia dialects. The research revolves around the names of methods, tools and devices recorded in Kuyavia dialects along with their components used for catching fish. The research material comes from the *Dictionary of the dialect and culture of Kuyavia* [*Słownika gwary i kultury Kujaw*], Witold Pracki's glossary of the Ślesin dialect and ethnographic studies. The aim of the analysis is semantic and genetic characterization of the mentioned names. Their review shows that native terms dominate, characterized by the presence of many ancient forms. Some of them have a dialect provenance. Among the names, the words of fishing scoops and drifting nets prevail.

Keywords: Kuyavia dialects, vocabulary, fishing.

1. Wprowadzenie

Od zarania dziejów ryby były cennym źródłem pokarmu, dlatego rybołówstwo, obok myślistwa i zbieractwa, należało do najstarszych sposobów pozyskiwania żywności (Radziewicz 2021, za: <https://rme.cbr.net.pl/index.php/archiwum-rme/575-marzec-kwiecien-nr-72/kultura-i-tradycja-ludowa/874-rybolowstwo-w-dawnej-polsce>). Słowianie, których osiedla skupiały się wokół jezior lub cieków wodnych (strugi, strumienie, rzeki, potoki), znali wiele metod i narzędzi połowu (Moszyński 1929, 63; Ropelewski 1963, 7). Obok popularnego łapania ryb rękoma, wykorzystywali różnego rodzaju oszczepy, łuki, wędkę, sieci i samolówki. Łowili zarówno z brzegu, jak i z łodzi (*Mały słownik kultury dawnych Słowian* 1972, 339–340).

Region kujawski od tysiącleci słynął ze swych bogactw naturalnych. Żyzne gleby, liczne lasy grabowe zasobne w zwierzynę płową sprzyjały zasiedlaniu tych ziem (Dzieduszycka et al. 2007, 9). Niezaprzeczalnym walorem była też dobrze rozwinięta sieć hydrograficzna. Oskar Kolberg pisał: „Kujawy są krainą niską, obfitującą w rzeki, jeziora i stawy, więc też wielu ludzi oddaje się rybołówstwu” (1867, 88–89). Najstarsze ślady połowu ryb sięgają tu także zamierzchłej przeszłości (Znamierowska-Prüfferowa, Żelechowska 1965, 381–382; Dzieduszycka et al. 2007, 78), niewiele jednak wiemy o rybołówstwie na Kujawach. Z jednej strony wynika to z braku źródeł archiwalnych (historycznych) wcześniejszych wieków, z drugiej – z faktu, że temat ten nie był opracowany przez historyków, etnografów, socjologów kultury. Kujawskie słownictwo rybackie nie było także przedmiotem refleksji lingwistycznej, a szkoda, gdyż obecnie jest prawie w ogóle nieznane. Wiele dawnych nazw związanych z połowem ryb powoli zanika, nie mało uległo już zapomnieniu.

Celem artykułu jest charakterystyka semantyczna i genetyczna¹ kujawskich nazw metod, narzędzi i urządzeń wraz z ich częściami składowymi służącymi do połowu ryb. Podstawę materiałową rozważań stanowi 48 jednostek leksykalnych wyekscerpowanych głównie z opublikowanego w 2017 r. pierwszego tomu *Słownika gwary i kultury Kujaw* (dalej SGKK) i jego obszernej kartoteki (dalej SGKK kartoteka), ze słowniczka Witolda Prackiego² opublikowanego w artykule *Gwara ślesieńska* (1908, 106–127) oraz opracowań etnograficznych Zofii Znamierowskiej-Prüfferowej *Tradycyjne rybołówstwo ludowe w Polsce na tle zbiorów i badań terenowych Muzeum Etnograficznego w Toruniu* (1988) i Zygmunta Kłodnickiego *Tradycyjne rybołówstwo śródlądowe w Polsce* (1992)³. Nieocenione okazały się także informacje uzyskane od Jerzego Paluszaka – byłego funkcjonariusza Państwowej Straży Rybackiej w Kruszwicy.

Analizowane słownictwo jest prezentowane z uwzględnieniem pól i podpól semantycznych. Przyjęto tu uproszczoną, wynikającą ze zgromadzonego materiału, klasyfikację tematyczną Kłodnickiego⁴ (1992, 37–66) zaimplementowaną, czyli zintegrowaną z wcześniejszą typizacją Kazimierza Moszyńskiego (1929, 63–101). Jest to systematyzacja dość ogólna, opiera się bowiem na głównych cechach omawianych metod, narzędzi i urządzeń

¹ Mamy świadomość, że dokumentowanie słownictwa gwarowego nie jest łatwe (zob. Karaś 2019, 19), a ustalenie pochodzenia wyrazów gwarowych, dziś już często zapomnianych lub wychodzących z użycia, do tego specjalistycznych „często przybiera kształt kilku równie prawdopodobnych hipotez” (Waniakowa 2020, 249). Nie oznacza to jednak, by nie podejmować trudu jego gromadzenia i objaśniania.

² Definicje W. Prackiego, często archaiczne lub zbyt specjalistyczne, zostały opracowane tak, by były czytelne dla przeciętnego użytkownika języka.

³ Eksцерpowano z nich materiał pochodzący z Kujaw. Zgromadzone słownictwo włączono do kartoteki SGKK.

⁴ Ten znamienity polski etnograf i etnolog zaproponował nowy podział na pola semantyczne metod, narzędzi i urządzeń połowu. Wyróżnił on następujące grupy znaczeniowe: 1. chwytanie ryb rękami lub za pomocą przypadkowych narzędzi; 2. łowienie ryb narzędziami kolnymi; 3. połów ryb przez ogłuszanie i odurzanie; 4. łowienie ryb narzędziami haczykowatymi; 5. łowienie ryb narzędziami i urządzeniami pułapkowymi; 6. łowienie ryb kłoniami, podrywką i włokiem; 7. łowienie ryb narzędziami nakrywającymi; 8. łowienie ryb sieciami skrzelowymi; 9. łowienie ryb sieciami matniowymi. Zdajemy sobie sprawę z tego, że niektóre formy połowu współwystępowały z innymi, np. łapaniu ryb narzędziami haczykowatymi mogło towarzyszyć używanie podbieraka, a głuszeniu – wybieranie ryb rękoma. Daje to, rzecz jasna, możliwości innej od zastosowanej w tym artykule klasyfikacji tematycznej.

(nie obejmuje ona ich drugo- i trzeciorzędnych właściwości), ale wystarczająca na potrzeby tej pracy, w której odpowiedzi respondentów oraz materiały źródłowe nie zawsze pozwoliły na dokładny opis charakteryzowanych desygnatów.

Wszystkie nazwy są podawane w postaci udokumentowanej w słowniku (kartotece) lub w ekscerpowanych źródłach. Mogą zatem obok form standaryzowanych pojawić się postacie z charakterystycznymi dla gwar kujawskich fonetycznymi i morfologicznymi cechami systemowymi. Różne warianty fonetyczne jednej nazwy są przywoływane po ukośniku (/).

Prezentacja słownictwa

POŁÓW RYB RĘKAMI

Najstarszym i jednocześnie najprostszym sposobem połowu ryb było łapanie ich rękoma. Choć metoda ta sięga czasów przedhistorycznych (Moszyński 1929, 64; Chmielewski 1960, 228; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 24; Kłodnicki 1992, 37–38 i 111–115; Czochański 2016, 36), to najstarsze zapisy poświadczające tę praktykę odławiania na ziemiach polskich pochodzą dopiero z XIX w. (Kłodnicki 1992, 37). W gwarach kujawskich dokumentuje ją nazwa *mrzost*, która oznacza ‘łapanie ryb rękoma podczas tarła’ (SGKK kartoteka). W tym czasie ryby są mniej ostrożne, wypływają na mielizny i przez to łatwo dają się schwytać.

POŁÓW RYB PRZEZ OGŁUSZANIE I ODURZANIE

Odkrycia archeologiczne pozwalają twierdzić, że głuszenie ryb w wodzie lub pod lodem należy, podobnie jak połów rękoma, do najstarszych i najbardziej prymitywnych praktyk rybołówstwa (Moszyński 1929, 66; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 24–25; Kłodnicki 1992, 42–43 i 131–137). Sposób ten zachował się w wielu regionach Polski dość powszechnie jeszcze w I poł. XX wieku (Moszyński 1929, 67). W porze letniej głuszono ryby pływające na pływaczach kijem, młotem, a nawet zwykłym kamieniem poprzez uderzenia w inny kamień, pod którym ukryła się ryba. Zimą bito w lód lub bezpośrednio w rybę podpływającą pod powierzchnię wody w wyrąbanym przeręblu (Kłodnicki 1992, 42 i 131). Oszołomione osobniki przewracały się na bok lub brzuchem do góry i wypływały na powierzchnię. Wtedy wyjmowano je rękami lub odławiano podbierakiem. Ten sposób poławiania odzwierciedlają stosowane na Kujawach nazwy: *głuchy* (*chodzić na głuchy*) oraz *prądowanie* / *prundowanie*. *Głuchy* to ‘głuszenie ryb pod lodem poprzez uderzenie drewnianym narzędziem (kij, młot) w lód, a następnie wyciąganie ich z wody’ (SGKK, I, 122; Kłodnicki 1992, 131 z okolic Ślesina), natomiast *prądowanie* / *prundowanie* oznacza ‘bicie, porażanie, głuszenie ryb za pomocą agregatów prądotwórczych’⁵. Był to sposób stosowany głównie przez kłusowników (Jerzy Paluszak, informacja ustna).

⁵ Prąd ze stałym zwrotem oraz kierunkiem przepływu ładunków elektrycznych głużył ryby, natomiast o zmiennym natężeniu zabijał nie tylko je, ale także inne zwierzęta żyjące w wodzie (Jerzy Paluszak, informacja ustna).

ŁOWIENIE RYB NARZĘDZIAMI Haczykowatymi

Narzędzia haczykowane charakteryzują się wykorzystaniem do połowu rybackiego haczyków z przynętą (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 36; Kłodnicki 1992, 44–47 i 138–151; Kulik 2014, 278; Czochański 2016, 38–39). Najstarsze znaleziska różnego rodzaju zaczepki zahaczających pochodzą z epoki kamienia łupanego (Ropelewski 1963, 13; Czochański 2016, 38). Do najpopularniejszych narzędzi zahaczających należy węda zwana na Kujawach *wyndką*⁶ (Kłodnicki 1992, 138) lub *kijem* (Jerzy Paluszak, informacja ustna). Jest to ‘węda na kiju, składająca się z elastycznego wędzidla – długiego kija z gałęzi leszczyny, sosny lub innych drzew ze sznurkiem, haczykiem, pływakiem i ciężarkiem’ (SGKK kartoteka). Rzadziej używano węd pływających, pozbawionych wędzisk (Kłodnicki 1992, 142; Czochański 2016, 38), stosowanych pojedynczo lub w postaci wielu haczyków z przynętą, przywiązanych do sznurów, spletanych z kilku garści grochowin, sitowia lub chrustu (Moszyński 1929, 74; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 37; Kulik 2014, 278). Kujawiacy nazywali je *peczkami* (SGKK kartoteka; Znamierowska-Prüfferowa, Żelechowska 1965, 382), *pupami* (SGKK kartoteka; Znamierowska-Prüfferowa, Żelechowska 1965, 382) lub *sitowiem* (SGKK kartoteka).

Pławik sygnalizujący ruch haczyka z przynętą to *splawek*⁷. W. Pracki definiuje go jako ‘popławek u wędki’ (1908, 121).

ŁOWIENIE RYB NARZĘDZIAMI I URZĄDZENIAMI PUŁAPKOWYMI

Od wieków do łapania ryb na wielu polskich wodach śródlądowych ludzie wykorzystywali pułapki⁸ (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 42–51; Kłodnicki 1992, 47–53 i 152–174; Czochański 2016, 39), ale najstarsze zapisy potwierdzające stosowanie prymitywnych samolówek w Polsce pochodzą dopiero z XVI w. (Kłodnicki 1992, 47). Urządzenia potrzaskowe mogły mieć zróżnicowany kształt i wielkość. Większość z nich posiadała wlot zwany *sercem*, *gardlem* lub *gardzielą*, to znaczy ‘lejkowate przewężenie zatrzymujące ryby w pułapce’ (Moszyński 1929, 77–78; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 44; Kłodnicki 1992, 158; Czochański 2016, 39). Najczęściej stosowano samolówki skrzydłowe. Skrzydła rozstawiano w postaci płotu (z gałęzi, plecionki z sitowia lub z sieci zanurzonych w wodzie), który uniemożliwiał swobodne przepłynięcie i naprowadzał ryby do otworu (wlotu) pułapki (Kłodnicki 1992, 47–53; Kulik 2014, 283). Zgromadzony materiał poświadcza, że Kujawiacy znali ‘rodzaj zastawnej sieci pułapkowej z dwoma stożkowymi koszami⁹ (wierszami) w kształcie bębena’ nazywanej *bębuczuch* (Pracki 1908, 107) lub *bębenek* (Pracki 1908, 107). Poza nimi na Kujawach popularne były: *skrzydlak* / *skrzydlak*, czyli ‘zastawna sieć do połowu ryb z dwoma skrzydłami’ (SGKK kartoteka),

⁶ Jest to popularna w gwarach kujawskich postać ze ścieśnionym *e*.

⁷ Jest to zdrobnienie od *splaw* ‘plaw, który utrzymuje sieć do góry’ (SL).

⁸ Pułapkowe wiewiórki były znane już w okresie żelaza (Ropelewski 1963, 13).

⁹ Kosz był wyplatany z miękkich witek wierzbowych, leszczynowych lub brzoźowych. Miał on zwężający się wlot zamykany czopem (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 44).

więciorek ‘sieć zastawna pułapkowa w kształcie worka, rozpięta na trzech obręczach jednakowej wielkości, rozpieranych dwoma drążkami, posiadająca wejścia z obu stron, ale bez skrzydła’ (SGKK kartoteka), **przestawa** ‘sieć pułapkowa służąca do przestawiania wody, do sieci tej naganiano ryby z przeciwnej strony’ (Pracki 1908, 118) i **ślepek** ‘pułapka różniąca się od więcierza tym, że posiada ściankę sietną (z sieci), chustę oraz przestawkę, które tworzą rodzaj jazu’ (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 50). Pierwszą, otwartą część więcierza w kształcie beczki, na Kujawach nazywano **klodą** (Pracki 1908, 112), jego serce (wlot) to **ogarle** (Pracki 1908, 115), a **chustka** to ‘przegroda z płatu, kawałka sieci, zamykająca drogę rybom’ (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 50).

ŁOWIENIE RYB KLONIAMI, PODRYWKĄ I WŁOKIEM – NARZĘDZIA CZERPAKOWATE

Do tej grupy należą wszelkie plecione narzędzia służące do wylawiania ryb z wody, matni lub ze skrzyni, które część łowną mają w postaci workowatej siatki rozpiętej na pałaku, kijach albo na drewnianej ramie (SGP, II, 378 pod *klomla*; MSGP, 104; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 52; Kłodnicki 1992, 53; Czochoński 2016, 39–40). W gwarach kujawskich nazywa się je: **klon** (SGKK kartoteka), **klomka** (SGKK kartoteka) i **klomla** (SGKK kartoteka). Są to określenia hiperonimiczne, nadrzędne w stosunku do używanych na Kujawach hiponimów: **kacierz** ‘podbierak służący do połowu ryb zwłaszcza w czasie tarła’ (SGKK kartoteka), **kasior** / **kosior** ‘większe narzędzie do wybierania żywych ryb z matni lub ze skrzyni’ (SGKK kartoteka) i **kosiorek** ‘mniejsze narzędzie służące do połowu ryb zwłaszcza w czasie tarła’ (SGKK kartoteka). **Podpor** (SGKK kartoteka) i **podbierka** (SGKK kartoteka) to nazwy podbieraka składającego się z sieci rozpiętej na owalnej ramie z długim trzonkiem, służącego do wyjmowania z wody wcześniej złowionych na wędę ryb.

ŁOWIENIE RYB NARZĘDZIAMI NAKRYWAJĄCYMI (NASTAWKAMI I ZARZUTNIAMI)

Charakterystyczny dla tych narzędzi sposób połowu polegał na schwytaniu ryb przez nakrycie ich z góry i uniemożliwienie im wypłynięcia z nastawki (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 81; Kłodnicki 1992, 57–58 i 205–213). Pierwsze zapisy poświadczające używanie nakrywek na wodach polskich pochodzą z XIX w., co zdaniem Zygmunta Kłodnickiego może świadczyć, że albo ten sposób połowu nie był popularny, albo dotarł on dość późno do naszego kraju (1992, 57–58). W gwarach kujawskich zachowała się jedna nazwa nakrywki – **człapak** ‘narzędzie rozpięte na stałe na żelaznej obręczy i zawieszone na grubym drągu wmontowanym w łódź, zarzucane / narzucane na wodę, w której żerują ryby’ (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 81).

ŁOWIENIE RYB SIECIAMI SKRZELOWYMI

Były to sieci stawne, umocowane za pomocą pływaków i ciężarków pionowo w wodzie, w okach których więzły ryby. Kłodnicki zalicza je do „narzędzi uchwytyjących”

(1992, 214–215). Sieci te służyły do łowów w zakolach, gdzie prąd był wolniejszy i na wodach płytkich. Połów polegał na tym, że sieć zastawiano w miejscach żerowania lub wędrówek ryb (Kłodnicki 1992, 214–215). W gwarach kujawskich dla sieci skrzelowych funkcjonowały następujące nazwy: *wontun* ‘sieć stawna rozpięta między górną linią wyposażoną w pływak i dolną – obciążoną ciężarkami (gręczami) lub kamieniami’ (SGKK kartoteka), *słęp / słęmp* (Pracki 1908, 121) / *słęb* (SGKK kartoteka) ‘trójścienna sieć zastawna o dużych okach osadzona na kijach stojących w poprzek rzeki lub stawu, wewnątrz której znajduje się siatka, w której więzną ryby’, *słępek* zdr. ‘mała sieć zastawna osadzona na kijach’ (SGKK kartoteka), *zabrodnia* daw. ‘rodzaj sieci służącej do połowu małych ryb; narzędzie kłusownicze wykorzystywane podczas połowu’ (SGKK kartoteka; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 75) i *gętka* ‘sieć z drobnymi okami, przeznaczona do połowu małych rybek’ (Pracki 1908, 110). Sieci te bywały niekiedy ciągnione lub oplątujące (Kłodnicki 1992, 216). W zależności od ich przeznaczenia, Kujawiacy używali nazw: *objazd* ‘sieć (stęp) służąca do objeżdżania i obstawiania kęp lub burt¹⁰, (Pracki 1908, 114), *ogrdób*¹¹ lub *podgrdób* – ‘boczne sieci oplątujące, ściśle przylegające do siebie’ (Pracki 1908, 115 i 117).

ŁOWIENIE RYB SIECIAMI MATNIOWYMI

Cechą wyróżniającą sieci matniowych jest *matnia*¹² zwana na Kujawach *maciynką*, czyli ‘workowata część sieci rybackich, gromadząca złowione ryby’ (SGKK kartoteka). Sieci matniowe mogły być skrzydłowe (wyposażone w długie lub krótkie skrzydła) i bezskrzydłowe. Ich wielkość i budowa były uzależnione od miejsca połowu (Kłodnicki 1992, 229–230). Do najpopularniejszych sieci matniowych na Kujawach należały *niewody*. *Niewód* to ‘ciągniona, zarzucana, zakładana lub zapuszczana sieć do połowu ryb, zbudowana z matni, (często) ze skrzydeł sieciowych, pływaków i ciężarków utrzymujących niewód w pozycji pionowej’ (SGKK kartoteka; por. Znamierowska-Prüfferowa 1988, 56–67; Kłodnicki 1992, 62; SJPD; SJP PWN). Inne nazwy sieci matniowych używane w gwarach kujawskich to: *klepa*¹³ (SGKK kartoteka) lub *jazgarnik* (SGKK kartoteka; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 64¹⁴) – jest to ‘odmiana nieruchomej sieci matniowej z długimi linami, do których przywiązywane są gałęzie, pęki ze słomy, czasem stare sieci, ale najczęściej drewniane krótkie deseczki (klepki), które mają macić wodę podczas przesuwania sieci i płoszyć ryby w kierunku matni’, *przewód* ‘rodzaj niewodu

¹⁰ Daw. ‘krawędź’ (SJPD; SJP PWN).

¹¹ Kłodnicki notuje gwarowe *ogrdub* (1992, 280).

¹² *Matnia* jest to ‘workowate zakończenie sieci rybackiej, gromadzące wpływające ryby, które wyjmawo no poprzez rozwiązanie jego końca’ (Moszyński 1929, 77; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 63–64).

¹³ „Szczególną cechą klepy jest to, że części dolne lin okręca się starą siecią, przeważnie z dodatkiem słomy i kamieni oraz klepek (*zamuty*), których zadaniem jest sunąć po dnie i macać wodę straszyc ryby i zapędzać je do matni; chroni to jednocześnie sieć przed zagarnianiem błota” (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 64).

¹⁴ „Klepą łowi dwóch rybaków z jednej łodzi. Połowy trwają od wiosny do jesieni. Do 1929 r. jazgarnik był powszechnie znany w dorzeczu Niemna i Dźwiny, używany też w północnej Polsce – na Kaszubach, a także na Kujawach, Pałukach, Mazowszu, Mazurach i Krajnie” (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 64).

ciągniętego przez wodę' (SGKK kartoteka; SGP, IV, 399 z Kujaw), *plawówka*¹⁵ 'niewód pławiony' (Pracki 1908, 116), *tluczka* 'sieć na ryby z matnią i skrzydłami; niewód' (SGKK kartoteka), *gomulák* 'sieć matniowa bez skrzydeł' (Pracki 1908, 110). *Pynto* to 'siatka zamykająca rybom wyjście z matni niewodu' (SGKK kartoteka), a *plát* to 'składowa część płótna sieci' (Pracki 1908, 116). Sieci na wodzie utrzymuje *kaczka*, czyli 'kawałek korka, drewna lub kory przyczepiony do sieci; pława' (SGKK kartoteka) lub *plawidko* (SGKK kartoteka). Natomiast *grenzidko* / *grędzidlo* / *grzędzilo* to 'ciężarek, najczęściej kawałek żelaza lub kamyk nawlekany na sieć, utrzymujący ją przy gruncie w wodzie' (Pracki 1908, 110; Kłodnicki 1992, 141).

Charakterystyka semantyczna

Wśród nazw dominują nazwy narzędzi i urządzeń – 71,5%, rzadziej są to ich części składowe – 22,4%. Określenia metod połowu stanowią zaledwie 6,1%. W zgromadzonym materiale najczęściej notowane są nazwania narzędzi czerpakowatych – 22,9% i sieci skrzelowych – również 22,9%. Nieco rzadziej są udokumentowane nazwy sieci matniowych – 20%, urządzeń pułapkowych – 17% i narzędzi haczykowatych – 14,3%. Określenia zarzutni stanowią zaledwie 2,9%.

Ze względu na podstawę nominacyjną analizowane nazwy można podzielić na:

– nazwy informujące o czynności związanej z połowem: *grenzidko* / *grędzidlo* / *grzędzilo*¹⁶ [*< grzęznąć* 'zagłębiać się, tonąć w jakiejś substancji uniemożliwiającej poruszanie się' (USJP, I, 1096; WSJP; SJP PWN)]; *klepa* [*< klepać* 'uderzać, stukając, wygładzać' (USJP, II, 120), zob. *klepnąć* 'uderzyć, rozpląszczyć' (USJP, II, 121; WSJP; SJP PWN)]; *objazd* [*< objeżdżać* 'jadąc, pokonywać drogę wokół czegoś; okrążyć coś lub kogoś' (USJP, II, 1055; WSJP; SJP PWN)]; *plawidko* [*< plawić* 'zanurzać, moczyć w wodzie' (USJP, III, 181; WSJP; SJP PWN)]; *plawówka* [*< plawić*, jw.]; *podbierka* [*< podbierać / podebrać* 'sięgnąwszy od spodu wybrać, wyciągnąć' (SW, IV, 348); 'zagaarnić od spodu, wziąć, brać' (SJPD; USJP, III, 219 i 224; SJP PWN), np. *podebrać siatkę ryby* (USJP, III, 224; WSJP)]; *podpor* [*< podeprzeć / podpieścić* 'podtrzymywać, oparłszy na czymś, dawać podporę z dołu lub z boku' (USJP, I, 226; WSJP; SJP PWN)]; *przestawa* [*< daw. przestać* 'przegradzać, rozciągnąć przez coś' (SL; SW, V, 198)]; *przewód* [*< wodzić* 'przeprowadzać, przesuwać, przeciągać' (USJP, IV, 483–484; WSJP; SJP PWN)]; *pynto* [*< pętać* 'pozbawiać swobody ruchu, wiązać, krępować' (USJP, III, 107; WSJP; SJP PWN)]; *splawek* [*< plawić*, jw.]; *tluczka* [*< thuc* 'uderzać, walić, łomotać, bić, miażdżyć, rozbijać na kawałki, rozgniatać' (USJP, IV, 72–73; WSJP; SJP PWN)]; *zabrodnia* [*< daw. zabrodzić* 'w bród się zapuścić' (SStp; SL; SW, VIII, 28);

– nazwy tautologiczne, których definicje nie różnią się od definicji podstaw: *bębenek* [*< nm. Trommelreuse* 'pułapka na ryby' (Moszyński 1929, 80)]; *bębczuch* [jw.]; *kacierz* [*< nm. Käscher / Käscher* 'siatka rozciągnięta wokół pierścienia z uchwytem do łapania ryb, krabów itp.; podbierak' (za: duden.de)]; *kasior* / *kosior* [*< jw.*]; *kosiorek* [*< jw.*];

¹⁵ Pławówki były ustawiane pionowo i splawiane z nurtem wody (informacja ustna: Jerzy Paluszak).

¹⁶ W polszczyźnie ogólnej funkcjonuje określenie *grzęzy* bhp 'ciężarki obciążające sieci i inne urządzenia służące do połowu ryb' (USJP, I, 1096; SJP PWN).

ogrdób¹⁷ [*< drguba*¹⁸ / *drgubica* (Moszyński 1929, 96)]; **podgrdób** [*< jw.*]; **więciorek**¹⁹ [*< więcierz*²⁰ ‘sieć rybacka w kształcie worka, cylindra napiętego na kilku obręczach wikliny’ (MSGP, 318; SW, VII, 601; USJP, I, 440; SJP PWN)]; **wontun** [*< gwar. wąton / wonton* ‘sieć na ryby’ (SGP, VI, 80; MSGP, 313; Znamierowska-Prüfferowa 1988, 75; SW, VII, 697 gwar. *wontun* i *wąton*)]; **wyndka** [*< węda* ‘rodzaj narzędzia zakończonego haczykiem: wędka, sznur z haczykiem lub mała sieć’ (USJP, IV, 394; SJP PWN)];

– nazwy przenośne: **chustka** [*< chusta* ‘kawałek materiału służący do różnych celów’ (USJP, I, 443; WSJP; SJP PWN)]; **kaczka** [*< kaczka* ‘ptak o splaszczonym dziobie i krótkich kończynach z błoną między palcami, wydający dźwięk zwany kwakaniem’ (USJP, II, 8–9; WSJP; SJP PWN)]; **kij** [*< kij* ‘długi drewniany drąg, patyk, laska’ (USJP, II, 97; WSJP; SJP PWN)]; **kloda** [*< daw., dial. kloda* ‘duża beczka; beczka na kapustę’ (SL; SW, II, 372; SGP, II, 377; Brückner 2000, 238; Boryś 2008, 238)]; **maciynka** [*< macica* ‘narząd rozrodczy u kobiet i samic ssaków, w którym rozwija się płód’ (USJP, II, 522; WSJP; SJP PWN), od XIV w. wtórnie ‘matnia, worek u niewodu’ (Boryś 2008, 309)]; **ogarle** [*< daw., obecnie dial. garło* ‘początkowy odcinek przewodu pokarmowego i dróg oddechowych’ (SStp; SPXVI; SL; SW, I, 805–806 jako stp.; MSGP, 71)]; **pęczki** [*< pęk* ‘pewna liczba czegoś podobnego związanego razem; wiązka’ (USJP, III, 105; WSJP; SJP PWN)]; **skrzydlak / skrzydlok**²¹ [*< skrzydło* ‘jedna z dwóch bocznych części ciała ptaków, owadów i niektórych ssaków (nietoperzy) umożliwiająca im latanie’ (USJP, III, 1256–1257; WSJP; SJP PWN)];

– nazwy wskazujące na czas połowu²²: **mrzost** [*< mrzost* (gwar. SW, II, 1062), p. *nerst* ‘czas ikrzenia się ryb, tarło’ (SW, III, 244)];

– nazwy wskazujące na rybę, do połowu której narzędzie, urządzenie jest wykorzystywane: **jazgarnik** [*< dial. jazgar*²³ ‘jazgarz’ (Boryś 2008, 208), czyli ‘nieduża ryba okoniowata, *Acerina cernua*’ (USJP, I, 1277; WSJP; SJP PWN)];

– nazwy określające materiał, z którego narzędzie, urządzenie jest zrobione: **sitowie** [*< sit* ‘sitowie’²⁴, sitnik, roślina z rodziny sitowatych, *Juncus L.*’ (SL, SW, VI, 91; SJPD), stp. i dial. *sić* ‘jw.’ (SStp; SW, VI, 120) albo od *sicie* ‘roślina *iuncus*’ (SStp) (zob. Brückner 2000, 492; SJDS 1996, 281)];

¹⁷ Są to polskie nazwy ludowe (*grduba, podgrub, podrgub*) drygubicy (Moszyński 1929, 96), czyli ‘sieci potrójnej’.

¹⁸ Moszyński pisał, że „Ryba przenikająca przez wielkie oka drguby nabiera się na jądra i w ten sposób sama dla siebie tworzy worek, w którym więźnie” (1929, 97).

¹⁹ Postać dawna, notuje jeszcze SW (VII, 601).

²⁰ Moszyński uważa, że *więcierz* to nazwa zagadkowa, „znana w całej Polsce oraz we wszystkich krajach ruskich, sięgając do północno-wschodnich krańców Bułgarii. Posługują się nią i niektórzy sąsiedzi północnych Słowian, mianowicie Niemcy w Prusach Wschodnich i Bałowie” (1929, 80).

²¹ SL notuje *skrzydlak* ‘gatunek więcierza z pobocznymi sieciami, które są rozwarte jak skrzydła’.

²² Nie jest czas absolutny, wyznaczany przez wskazówki zegara, a względny, wskazujący na naturalny cykl biologiczny (zob. Anna Paluszak 2022, 206).

²³ Zdaniem Bańkowskiego forma *jazgarnik* pochodzi z gwar mazowieckich (2000, I, 580).

²⁴ *Sitowie* ‘rośliny z rodziny turzycowatych, o płaskich i szorstkich liściach, rosnące na brzegach wód i na mokrych łąkach, tworzące gęste zarośla, *Scirpus*’ (USJP, III, 1214; SJP PWN).

– nazwy eksponujące środek wykorzystywany w czasie połowu: *prądowanie* / *prun-dowanie* [*< prąd* ‘uporządkowany przepływ ładunków elektrycznych w środowisku lub wzdłuż obwodu elektrycznego’ (USJP, III, 544–545; WSJP; SJP PWN)];

– nazwy wskazujące na akcesorium służące do umocowania narzędzia połowu: *człapak* [*< człap*, reg. *szałp* w l.mn. ‘haki drewniane któremi wici do ziemi się przybijają’ (SW, I, 392)];

– nazwy precyzujące cechy narzędzia lub urządzenia: *gęstka* [*< gęsty* ‘o spłotach: ścisły, o drobnych oczkach’ (USJP, I, 1003; WSJP; SJP PWN)]; *gomulák* [*< daw. gomoły* ‘bezrogi, tępo zakończony’ (SStp; SPXVI, SL; SW, I, 870)]; *kłomla*²⁵ [*< gwar. pñ. kłomnia* ‘sterczący w górę’ (Bańkowski 2000, I, 720)]; *kłomka*²⁶ [jw.]; *kłoń* [*< jw.*]; *ślepok* [*< ślepy* ‘niemający otworu, zamknięty na końcu’ (USJP, III, 1574; WSJP; SJP PWN)];

– do nazw o niejednoznacznej motywacji należą: *gluchy* [*< gluch* daw., a dziś dial. ‘kij stanowiący część warsztatu tkackiego’ (SW, I, 851; SGP, II, 89) będący narzędziem ogłuszania ryb albo dial. ‘ryba pod lodem ogłuszona przez uderzenie kijem w lód’ (Prac-ki 1908, 110)]; *ślęp* / *ślęmp* / *ślęb* [*< stop* ‘potrzask, łapka na ryby’ (Brückner 2000, 500) albo *stúp* ‘pionowo stojący element konstrukcyjny’ lub z nm. *Stolp* ‘wieża obronna (?)’ (Kłodnicki 1992, 59)]; *ślępek* [jw.];

– nazwy o niejasnej motywacji to *niewód*²⁷ i *pupy*.

Charakterystyka genetyczna

Nazwy rodzime stanowią 68,75% analizowanych jednostek nazewniczych. Należą do nich: *gluchy* [*< gluch*, jw., z psł. *gluchь ‘niesłyszący, niedosłyszący, głuchy’²⁸. Prawdopodobnie pierwotnym znaczeniem psł. było ‘przytłumiony, pozbawiony ujścia, zatkany’, ‘mający zatkane uszy’ (Boryś 2008, 165)]; *gęstka* [*< gęsty*, jw., z psł. *gęstь ‘złożony z wielu części leżących blisko siebie, zwarty, ścisły’ (Bańkowski 2000, I, 420; Boryś 2008, 159)]; *gomulák* [*< daw. gomoły*, jw., z psł. **komolь*²⁹ ‘tępy’ (Brückner 2000, 150; Bańkowski 2000, I, 452)]; *grenzidko* / *grędzidło* / *gręzidło*³⁰ [*< grzęznąć*, jw., co z psł. *gręzonti ‘pograżać się, zapadać się, tonąć w wodzie, w błocie’ (Bańkowski 2000, I, 497; Boryś 2008, 186)]; *jazgarnik* [*< dial. jazgar*, jw., z pñ. psł. *ěžgarь ‘jazgarz’ (Boryś 2018, 208). Nazwa *jazgarz* miała prawdopodobnie pierwotne znaczenie ‘podobny do jeża’, a „powodem nazwania były kolce na głowie ryby i jej kolczasta płetwa na grzbiecie’ (Boryś 2008, 208)]; *kaczka* [*< kaczka*, jw., z zachsl. zdr. *kačьka* ‘kaczka’. Nazwa dźwiękonaśladowcza, od naśladowania głosu tego ptaka (Bańkowski 2000, I, 603–604;

²⁵ Warto zwrócić uwagę, że jest to jedna z nielicznych form poświadczonych w gwarach (SGP, II, 378; MSGP, 104), w której zachowało się *l* epentetyczne powstałe w wyniku jotacyzacji głoski wargowej *m*.

²⁶ Postać notowana przez SGP (II, 378) i Kłodnickiego (1992, 184).

²⁷ Relacja semantyczna jest tu zatarta (SJDS 1996, 90).

²⁸ Zdaniem Aleksandra Brücknera *gluch-* oznaczał ‘pień’ (2000, 145).

²⁹ Wtórne *g* powstało najprawdopodobniej przez adideację do *gomólka* (Bańkowski 2000, I, 452).

³⁰ W polszczyźnie ogólnej funkcjonuje określenie *grzęzy* – blp ‘ciężarki obciążające sieci i inne urządzenia służące do połowu ryb’ (USJP, I, 1096; SJP PWN).

Borys 2008, 218)]; **kij** [< *kij*, jw., z psł. *kyjb ‘młot, maczuga, kij’ (Borys 2008, 230)]; **klepa** [< *klepać*, jw., a to z psł. *klepati ‘stukać, pukać, klepać’ (Bańkowski 2000, I, 695; Borys 2008, 234)]; **kloda** [< daw., dial. *kloda*, jw., z psł. *kolda ‘duży kawał drewna, kloc’, od pie. **kel-d-* ‘uderzać, rąbać’. *Kloda* pierwotnie znaczyła ‘odszczępiony kawał drewna’ (Borys 2008, 238)]; **klomla** [< gwar. pln. *klomnia*, jw., a to z *kolm-ja, od *kolm ‘pniak po ściętym drzewie’ (Bańkowski 2000, I, 720)]; **klomka** [< jw.]; **klon** [< jw.]. Brückner wszystkie podane postaci wywodził od rdzenia *klem-* (2000, 238 i 236), który pochodził z psł. *klamati ‘chwiać, kołysać’, a to z pie. **kle-m-* / **klo-m-* ‘pochyłać, zginać’ (Borys 2008, 236–237)]; **maciynka** [< *macica*, jw., z psł. *matica ‘macica’ (Borys 2008, 309)]; **objazd** [< *objeżdżać*, jw., z psł. **ob + ězditi* ‘jeździć’ (Borys 2008, 214)]; **ogarle** [< daw., obecnie dial. *garło*, jw., a to z psł. *grdlo* ‘gardziel, przelyk, szyja’ (Borys 2008, 155)]; **pęczki** [< *pęk*, jw., z psł. *pokb ‘coś pękatego, zwłaszcza pękata wiązka czegoś’ (Brückner 2000, 403; Borys 2008, 424)]; **plawidko** [< *plawić*, jw., z psł. *plaviti ‘płynąć; zanurzać w wodzie, transportować wodą, spławiać’ (Brückner 2000, 420 i 422; Borys 2008, 444)]; **plawówka** [< *plawić*, jw.]; **podbierka** [< *podbierać* / *podebrać*, jw., od *bierać*, *birac*³¹ ‘brać’ (Brückner 2000, 37), z psł. *brati ‘brać’³² (Borys 2008, 37)]; **podpor** [< *podeprzeć* / *podpierać*, jw., a to od **podb-* *perti* ‘podeprzeć’ (Brückner 2000, 441; Borys 2008, 454)]; **prądowanie** / **prundowanie** [< *prąd*, jw., z psł. *prōdъ ‘szybki bieg, nurt wody’ (Borys 2008, 481)]; **przestawa**³³ [< daw. *przestać*, jw., a to z psł. *stati ‘stanąć, zatrzymać, podnieść się’ (Borys 2008, 547)]; **przewód** [< *wodzić*, jw., z psł. *vo-diti ‘prowadzić, wieść, kierować’ (Borys 2008, 706)]; **pynto** [< *pętać*, jw., z psł. *pōtati ‘wiązać, zakładać pęta, spętywać’ (Borys 2008, 424)]; **sitowie** [< *sit* ‘sitowie, jw., kontynuujące psł. *sitъ ‘rośliny rosnące w miejscach wilgotnych, podmokłych’ (Borys 2008, 549)]; **skrzydlak** / **skrzydlok** [< *skrzydło*, jw., z psł. *skridlo / *kridlo ‘skrzydło’³⁴ (Borys 2008, 555)]; **splawek** [< *plawić*, jw.]; **ślepok** [< *ślepy*, jw., z psł. *slēpъ ‘niewidomy’ (Brückner 2000, 531; Borys 2008, 615)]; **tluczka** [< *tluc*, jw., z psł. *telkti ‘bić, tłuc, gnieść’ (Borys 2008, 635)]; **wyndka** [< *węda*, jw., z psł. *ōda ‘coś zakrzywionego na końcu, haczyk’ (Borys 2008, 685)]; **zabrodnia** [< daw. *zabrodzić*, jw., z psł. *broditi ‘chodzić, grzęznąć, przez wodę lub teren bagnisty’ (Borys 2008, 39)].

Nazwy obce, które stanowią 18,75% analizowanej leksyki, reprezentują je: **bębenek** [< nm. zrost z nm. *Trommel* ‘bęben’ + *Reuse* ‘pułapka na ryby’ (za: duden.de)]; **bępczuch** [< nm. *Trommelreuse*, jw.]; **chustka** [< *chusta*, jw., jest to zapożyczenie z ukr. dial. *chústa* / *chvústa* / *fústa* ‘bielizna, odzież’. Zdaniem Borysia pochodzi ono z dialektów

³¹ *Bierać* w znaczeniu ‘brać często, kilkakrotnie albo od czasu do czasu’ notuje jeszcze jako daw. SJPD.

³² Etymolodzy nie wykluczają, że czasownik ten miał w języku praindoeuropejskim znaczenie ‘nieść’ (Brückner 2000, 37; Borys 2008, 37), które zachowało się szczątkowo do dziś w wyrazach pochodnych, np. *brzemień* (Borys 2008, 37).

³³ Według autorek *Słowotwórstwa języka doby staropolskiej* jest to formacja niemotywowana, z formantem *-awa* (1996, 277).

³⁴ Zdaniem Wiesława Borysia była to nazwa narzędzia (z przyrostkiem **-dlo*) powstała od niezachowanego w polszczyźnie czasownika *(s)*kriti* ‘latać, lecieć, na którego istnienie wskazuje lit. czasownik *skriėti* ‘krążyć, latać, lecieć, trzepotać’, co zdaniem etymologa należy wiązać z pie. rdzeniem *(s)*krej-* ‘krążyć, obracać się’ (Borys 2008, 555). Późniejsze znaczenia techniczne są kalkami semantycznymi i pojawiły się pod wpływem języków obcych (WSJP).

południowosłowiańskich, a wcześniej zostało przejęte z rum. *fustă* ‘spódnica, halka’, będącego balkanizmem pochodzenia włoskiego – wł. *fustana*, *fustano*, *fustanga* ‘rodzaj tkaniny’, które należy wywodzić ze śrlac. *fūstaneum* ‘bawelna; tkanina bawelniana’ (Boryś 2008, 72)³⁵. Andrzej Bańkowski uważa, że zapożyczenie to nie ma nic wspólnego z językiem rumuńskim oraz z językami Półwyspu Bałkańskiego (2000, I, 161–162)]; **kacierz** [< nm. *Käscher* / *Käscher*, jw. (za: duden.de)]; **kasior** / **kosior** [< nm. *Käscher* / *Käscher*, jw.]; **kosiorek** [< nm. *Käscher* / *Käscher*, jw.]; **ogrdób** [< *dr̥guba* / *dr̥gubica*, jw., z bułg. *tr̥gúba* ‘workowata fałda tworząca się wewnątrz sieci przy jej wyciąganiu z wody’ (Moszyński 1929, 97)]; **podgrdób** [< jw.]; **pupy** [< nm. *popo*? (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 37; Kłodnicki 1992, 47)].

Do nazw o niejasnej etymologii – obejmują 12,5% charakteryzowanego słownictwa – należą: **człapak** [< *człap*, jw., albo od *człapać*, reg. *szłapać* ‘iść, powłóczyć nogami, powoli, ociężale, z trudem’ (SW, I, 392; SJPD), ale niewykluczone, że nazwa ta wywodzi się od dźwiękonaśladowczego wykrzyknika *człap!*, *szłap!* ‘o ciężkim, powolnym chodzie po błocie’ (Boryś 2008, 98), co być może kontynuuje psł. **slepti* ‘stąpać ciężko, włóczyć się’ lub pochodzi z nm. *schlappen* ‘idąc szurgotać, kłapać butami’ (Bańkowski 2000, I, 232), por. *Schlappen* ‘kapcie’ (za: duden.de)]; **mrzost** [< *mrzost*, jw., być może zamiast **nrzost*, słow. *narast* ‘parzenie’; ukr. *nerist* ‘ikra’ (SW, II, 1062) lub z rus. *noros(t)* (Brückner 2000, 347), od rdzenia **ners-*, **nors-* (Brückner 2000, 355)]; **niewód** [< *niewód*, jw., psł. **nievodь* ‘duża sieć rybacka’. Pochodzenie nazwy jest niejasne. Być może jest to zaprzeczenie gerundium **vodь* ‘to co się wiezie, prowadzi, przeciąga’, od **vesti* ‘wieść, prowadzić’, czyli byłaby to sieć zastawna, a tymczasem oznaczała ona u wszystkich Słowian sieć ciągnioną. Możliwe zatem, że pierwotna była nazwa **vodь* (Brückner 2000, 362; Boryś 2008, 364), do której dodano z powodów tabuistycznych (odzwierciedla magiczne myślenie, że duchy mogą przeszkadzać w połowie lub ma na celu zmylenie ryb) przeczenie **ne-*. Nie można też wykluczyć, że prasłowiańszczyzna przejęła tę nazwę z jakiegoś nieznanego substratu przedindoeuropejskiego (Boryś 2008, 364) lub – jak twierdzi A. Brückner – jest to zapożyczenie z czasów wspólnoty prasłowiańskiej z nm. *Wate* (Brückner 2000, 362)]; **więciorek**³⁶ [< *więcierz*, jw., co zdaniem A. Brücknera pochodzi z rus. *wjatier*, *jatier* ‘bez objaśnienia’ (2000, 620). Według Mirosławy Siuciak jest to wyraz niemotywowany (SJDS 1996, 271)]; **ślęp** / **ślęmp** / **ślęb** [< *stlop* ‘potrzask, łapka na ryby’ (Brückner 2000, 500) albo < nm. *Stolp* ‘wieża obronna (?)’ lub z psł. **stl̥pь* ‘słup’ (Kłodnicki 1992, 59)]; **ślępek** [jw.]; **wontun** [< gwar. *wąton* / *wonton*, jw. ‘sieć na ryby’ (SGP, VI, 80; MSGP, 313 i Znamierowska-Prüfferowa 1988, 75 notują *wąton*, a SW, VII, 697 gwar. *wonton* i *wąton*). Nazwa niejasna, poświadczona już w staropolszczyźnie, być może od *toń* ‘miejsce ciągnięcia sieci w wodzie’ z przedrostkiem *wą-* (SJDS 1996, 302).

³⁵ Aleksander Brückner uważa, że jest to słowo polskie pozostające w związku etymologicznym z *chwytać* (2000, 186). Dla Borysia jest to teza dyskusyjna, mało prawdopodobna (2008, 72).

³⁶ Postać dawna, notuje jeszcze SW (VII, 601).

Wnioski

Mamy świadomość, że zgromadzony materiał nie odzwierciedla całego spektrum używanych na Kujawach nazw narzędzi i urządzeń połowu. Wiele z nich, znanych tylko ludziom powiązanych z rybołówstwem, uległo zapomnieniu. Na pewno też część nie została odnotowana w ekscerpowanych źródłach, dlatego – jak pisała Maria Znamierowska-Prüfferowa – „musimy się spieszyć, gdyż tradycje rybackie, jak wiele innych, giną pod naporem współczesności i może się okazać nagle, że już jest za późno, aby je zachować” (1988, 151). Poza tym odchodzi najstarsze pokolenie użytkowników gwary, „a wraz z nimi wiedza o niej i o dawnych zwyczajach językowych, kulturowych, o życiu na wsi w przeszłości” (Karaś 2019, 21).

Analiza semantyczna i genetyczna pozwoliła nie tylko na wskazanie podstaw motywacyjnych oraz na ustalenie pochodzenia badanych jednostek nazewniczych, ale pokazała, że słownictwo nazywające sposoby, narzędzia i urządzenia połowu charakteryzuje się obecnością wielu form dawnych, archaicznych, np. *gomulák, przestawa, zabrodnia* i dialektycznych: *jazgarnik, kłomla, kłomka, ogarle, ogrdób, podgrdób*. Wiele z nich ma zasięg szerokoterytorialny: *kłomka, kłomla* to warianty nazwy używane w gwarach północnej Polski (Kłodnicki 1992, 184 i 191); *klepa* to nazwa rozpowszechniona na Kujawach, Krajnie, Kaszubach, Pałukach, Mazowszu i Mazurach (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 64); *jazgarnik* był powszechnie znany w dorzeczu Niemna i Dźwiny, używany też w północnej Polsce – na Kaszubach, a także na Kujawach, Pałukach, Mazowszu, Mazurach i Krajnie (Znamierowska-Prüfferowa 1988, 64). Rzadko są notowane nazwy wąskoterytorialne, tj. *słęb*. Według SGP V 169 *słęb* to wyraz znaleziony tylko na Kujawach. Nie potwierdza tego kartoteka *Słownika gwar polskich*. Według materiału w niej zgromadzonego *słęb* w znaczeniu ‘trójścienna sieć zastawna’ pochodzi z Ostródzkiego (za: rcin.org.pl).

Ta sama nazwa w różnych gwarach mogła oznaczać inny desygnat: *tluczka* na Kujawach to ‘sieć matniowa, do której wpływały płoszone ryby’, a w okolicach środkowej Warty ‘tyczka do płoszenia ryb’ (Kłodnicki 1992, 221), kujawskie *plawidko* to ‘kawałek korka, drewna lub kory przyczepiony do sieci; pława’. W takim znaczeniu znane jest też w Wielkopolsce, w postaci *plawidla* z kory drzewa występuje na Mazowszu, a jako ‘klocki walcowate u sieci’ w okolicach Myślenic i Bochni (kartoteka *Słownika gwar polskich*, za: rcin.org.pl).

Ten sam przedmiot w gwarach mógł mieć różne nazwy: ‘ciężarek, najczęściej kawałek żelaza lub kamyk nawlekany na sieć, utrzymujący ją przy gruncie w wodzie’ nazywany jest na Kujawach: *grenzidkiem / grędzidlem / gręzidlem*, w północno-wschodniej części Mazowsza, na Mazurach i w Ostródzkiem to *gręza* i *grązel*, a na Warmii i Mazurach – sporadycznie *ciężarek*, częściej *olów, ołowianka*. Dwie ostatnie nazwy są znane także gwarom Mazowsza, Podlasia, Wielkopolski i Kaszub (Kłodnicki 1992, 141).

Wykaz skrótów

blp – brak liczby pojedynczej (*pluralia tantum*)

daw. – dawniej, dawny

dial. – dialektologiczny

gwar. – gwarowy
kwal. – kwalifikator, kwalifikacja
lit. – litewski
pot. – potocznie, potoczny
przestarz. – przestarzałe, przestarzały
psł. – prasłowiański
reg. – regionalnie
rum. – rumuński
rus. – ruski
słow. – słowiański
stp. – staropolski
śrlac. – średniołaciński
ukr. – ukraiński
wł. – włoski
zachśl. – zachodniosłowiański
zdr. – zdrobnienie, zdrobniący
zob. – zobacz

Literatura

- Bańkowski A. (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- Brückner A. (2000), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Boryś W. (2008), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Chmielewski S. (1960), *Rybołówstwo*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, red. J. Burszta, Poznań, s. 227–325.
- Czochoński H. (2016), *Tradycyjne narzędzia rybołówstwa śródlądowego w zbiorach Białostockiego Muzeum Wsi*, „Rocznik Białostocki”, nr 20, s. 35–50.
- duđen.de (dostęp: 10–12.12.2022).
- Dzieduszycka B., Dzieduszycki W., Maciejewski M., Kupczyk M. (2007), *Skarby ziemi kruszwickiej. Kultura i przyroda*, Kruszwica.
- Karaś H. (2019), *Jeszcze o potrzebie dokumentowania leksyki gwarowej na przykładzie wybranych wyrazów południowomалopolskich z okolicy Biecza*, „Gwary Dziś” 11, s. 19–27, gwary. ptpn.poznan.pl/wp-content/uploads/2020/04/2_Karas_GD11.pdf (dostęp: 5.01.2023).
- Kartoteka *Słownika gwar polskich*, <https://rcin.org.pl> (dostęp: 19.01.2023).
- Kaszubski słownik rybacki*, lgrkaszuby.pl (dostęp: 27.10.2022).
- Kłodnicki Z. (1992), *Tradycyjne rybołówstwo śródlądowe w Polsce. Zarys historii sposobów, narzędzi i urządzeń rybackich w świetle metody retrogresywnej*, Wrocław.
- Kolberg O. (1867), *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, tańce, muzyka. Seria III. Z rycinami i drzeworytami wedle rysunku W. Gerson. Kujawy. Część pierwsza*, Warszawa.
- Kulik M. (2014), *Narzędzia i metody połowu w rybołówstwie przybrzeżnym*, [w:] *Jem jö rëbók ... Rybołówstwo na Kaszubach – tradycja i współczesność*, red. A. Kwaśniewska, s. 271–312.

- Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1972 (hasło: *Rybołówstwo*, s. 339–340).
- MSGP, *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2010.
- Moszyński K. (1929), *Kultura ludowa Słowian*, cz. I: *Kultura materialna z 21 mapkami oraz z rycinami 1138 przedmiotów*, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane (rozdział 3, *Rybołówstwo*, s. 63–101).
- Paluszak-Bronka A. (2022), *Nazwy temporalne w gwarach kujawskich*, „Annales” Sectio FF, XL, z. 1, s. 205–222.
- Pracki W. (1908), *Gwara ślesieńska*, „Kwartalnik Etnograficzny Lud”, t. XIV, z. I i II, s. 90–127 (słowniczek, s. 106–127).
- Radziejewicz J. (2021), *Rybołówstwo w dawnej Polsce*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny”, nr 72, marzec-kwiecień, <https://rme.cbr.net.pl/index.php/archiwum-rme/575-marzec-kwiecien-nr-72/kultura-i-tradycja-ludowa/874-rybolowstwo-w-dawnej-polsce> (dostęp: 22.11.2022).
- Ropelewski A. (1963), *1000 lat naszego rybołówstwa*, Gdynia.
- SGP, Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków (1900–1911).
- SGKK, *Słownik gwar i kultury Kujaw*, red. Z. Sawaniewska-Mochowa, t. I, Bydgoszcz 2017.
- SGKK kartoteka, *Słownik gwary i kultury Kujaw* (kartoteka).
- SJDS, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, red. K. Kleczkowska, Katowice 1996.
- SJPD, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969, <http://doroszewski.pwn.pl> (dostęp: 15.11–12.12.2022).
- SJP PWN, *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 15.11–12.12.2022).
- SL, Linde S.B. (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa, <http://kpbk.umk.pl/dlibra/publication?id=8173>, 15–16.11.2022.
- SPXVI, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–, red. M.T. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków, <https://spxvi.edu.pl>, 8.09.2022.
- SW, Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki A. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- SSStp, *Słownik staropolski*, t. 1–11, red. S. Urbańczyk, Wrocław, <https://pjs.ijp.pan.pl/SSStp.html> (dostęp: 8.11.2022).
- USJP, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- Waniakowa J. (2020), *Polskie słownictwo gwarowe w kontekście etymologicznym (na przykładzie nazw roślin)*, „Gwary Dziś”, 12, s. 247–255, gwary.ptpn.poznan.pl/wp-content/uploads/2021/01/17_Waniakowa.pdf (dostęp: 18.12.2022).
- WSJP, *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Źmigrodzki, Kraków 2007–, <https://wsjp.pl> (dostęp: 15.11–12.12.2022).
- Znamierowska-Prüfferowa M. (1988), *Tradycyjne rybołówstwo ludowe w Polsce na tle zbiorów i badań terenowych Muzeum Etnograficznego w Toruniu*, Toruń.
- Znamierowska-Prüfferowa M., Żelechowska J. (1965), *Zarys etnograficzny okolic Kruszwicy. Rybołówstwo ludowe na Gopie*, [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny*, red. J. Grześkowiak, Toruń, s. 381–384.